

Pøblens stemme

- refleksioner over rygters kildeværdi

Af Lars Vangen Christensen

Fortid og Nutid, september 2004, s. 19-33

Rygter hører vi alle steder – på jobbet, blandt venner, i dagligdagen og til fest. Dette er ikke noget nyt. Også fortidens mennesker har spidset ører, når rygter er blevet fortalt, og har beredvilligt underholdt hinanden med rygter om de kongelige, de store og de fornemme. Rygter er hidtil stort set blevet afvist som brugbare kilder til fortiden. De fleste historikere har ikke betragtet rygter som interessante undersøgelsesobjekter, men snarere søgt at korrigere for rygter i kilderne for at nå frem til fakta. I artiklen argumenteres for, at rygter spillede en væsentlig rolle for fortidens mennesker, og at de kunne have stor indflydelse på begivenhedernes gang. Der reflekteres over hvordan rygter og de sammenhænge, de er opstået i, kan anvendes som kilder til verdensforståelser, magtkampe og mentaliteter, og måske give nye erkendelser om historiske perioder og begivenheder. Den psykologiske og socialpsykologiske forskning på området berøres og der gives historiske eksempler på situationer, hvor rygter har haft indflydelse.

Lars Vangen Christensen, f. 1975, cand. mag, arkivar ved Københavns Stadsarkiv. Har skrevet speciale om rygter og bedrag i 1700-tallet og bidraget med artiklen *Den falske Caroline Mathilde til Rygternes Magt* (2004).

Rygtedyret

Forestillinger om rygter går langt tilbage i tiden. I den græsk-romerske mytologi personificeredes rygter af skabningen *Fama*, et fuglelignende hunkønsvæsen, der havde lige så mange øjne, ører, tunger og læber, som det havde fjer. Til trods for, at hun ikke betragtedes som en regulær guddom, fandtes der i Athen et alter til hendes ære, og man mente, at selvom hun færdedes langs jorden, var hendes hoved i skyerne.¹

En lignende beskrivelse findes i den københavnske avis *Kiøbenhavnns Aftenpost* i slutningen af 1700-tallet: »Rygtet, dette tusindmundede, tykkiævede Dyr, hvis hele Legeme er besat med nette Vin-

ger, og hvis Been er saa lange, at de rage 10 Skridt, naar andre tage et.«² Den anonyme forfatter giver i form af en fantasifuld fabel sit bud på rygtedyrets farverige eksistens, hvordan det skaber had, misundelse, splid og fjendskab, og ikke er til at slippe af med, når det først har bidt sig fast. Det kan meget vel tænkes, at han har kendt til den græsk-romerske myte, de metaforiske ligheder er i hvert fald slående.

»Rygtedyrets« udseende er spækket med symboler på rygrets egenskaber. Først og fremmest hentydes der til rygrets hurtighed. Det bevæger sig let og ubesværet som en fugl med tusind vinger, eller stavrer af sted på sine lange ben, altid ét skridt foran alle andre. Li-

geledes hentyder dyrets mange øjne, ører og munde til flere aspekter ved rygter. For det første tager rygter tit udspring i genfortællinger fra øjenvidner. De mange øjne må symbolisere, at der overalt er øjne, som er parat til at observere, registrere og fortælle videre. Heraf kommer så de tusind munde, der beredvilligt spreder rygtet, deraf også de tykke kæber, der må være et resultat af den megen snak.

Det moralske sigte med historien er klar: rygter er noget skidt! Ikke desto mindre formår forfatteren samtidig at beskrive den uimodståelige tiltrækning rygter har på mennesker, noget læseren sandsynligvis kunne nikke genkendende til. Rygter var nemlig vigtige for 1700-tallets mennesker. Tænk blot på den berømte forfatter Charlotte Dorothea Biehl (1731-88) og hendes mange brevvekslinger med venner og bekendte om livet i København. Her blandes sladder gerne med efterretninger om egne oplevelser, og der tages stilling og kommenteres på baggrund af tvivlsomme rygter.³

Endnu et par eksempler på satire over rygtefænomenet findes i den københavnske avis *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* fra 1805 og 1806.⁴ Artiklen er udformet som en "Skrivelse fra Rygtet" til udgiveren. "Rygtet" henvender sig til offentligheden for at bekræfte, at det ikke, som "rygterne" ellers ville vide, er afgået ved døden. Tværtimod kundgør det stolt: "Jeg er overalt ingen Elsker af Publicitet; jeg ynder mere den strengeste Incognito. Under Anonymitetens forskellige Masquer kan jeg just have mine store Løier [...] O, jeg er med i alle Klubber; i alle Assembleer, Concerter, Baller, lærde og ulærde Sammenkomster. Baade jeg og hele min Slægt trives derved ret vel i denne Tid." Rygtet trives altså bedst med i al hemmelighed at infiltrere sociale sammenkomster, og på den måde agere i det skjulte. Med denne beskrivel-

se sigter forfatteren sandsynligvis mod den anonymitet, der oftest kendetegner spredningen af et rygte. Den person som fortæller rygtet kan (og vil) sjældent selv stå inde for rygtets indhold, men henviser til noget han "har hørt", noget "man siger" eller andre anonyme kilder. Artiklen kan ses som en advarsel mod, at undervurdere rygter, og en påmindelse om deres betydningsfulde rolle i alle sociale sammenhænge. Lignende overvejelser ser ud til at danne baggrund for den mindst ligeså satiriske *Indbydelsesplan til et nyt Selskab* skrevet under pseudonymet William Slanderer. Han kundgør, at ville "oprette et Selskab, som jeg giver Navn af Bagtaleses=Klubben", hvor det skal være målet, at dyrke "den behageligste, den morsommeste, den uudtømmeligste af alle Fornøjelser[...]Bagtalesen". Det er planen at "tolv Personer bestemmes til at luske omkring i Byen, og opsopre Familieanecdoter, ufordelagtige Rygter om Folk, imod at hver af dem faaer 100 Rdlr." og han fortsætter: "Naar tiden tillader det, foredrages ogsaa den Konst at uddrage Gift af de uskyldigste handlinger, og at udsprede løgnagtige Rygter o.s.v.". Det er tydeligvis forfatterens mening, at København er hjemsted for rygter og bagvaskelser, og satiren er hans måde at udtrykke foragt for disse aktiviteter. Han går endda så langt som til at udstille sin egen nevø, der efter hans udsagn er "en lang Lømmel, der allerede i to Aar har været mig til Byrde og er et dagligt Inventarium hos hver Conditor i hele Byen [...] Nu bagtaler han folk."

Det kan synes som om en hel selskabelighedskultur i København var bygget op om rygter. Tænk på den betydning, som rygterne omkring Johann Friedrich Struensee og dronning Caroline Mathildes affære fik for Struensees skæbne i 1772.⁵ Her var forskellen mellem en hemmelig affære og rygter lig med forskellen mellem liv og død. I den brede

Sandfærdig Afbildning paa Pigernes Sladderbord.

Madmoderen maatte sit paa horede Piger seere,
 Som vil til Læreren, for Midtspisens at faa.
 Daa' liden horede om alle sære i sin Gæng,
 Men Dværgen Tæring og i latter stode lang.
 Nu, som hun blev lidt Tid, de fan et stude lode,
 Der Tid is horede til at faa'le og at fode,
 De Læreren, man vend, er Dværgen Svangsplate,
 Hvor det man reddens om Malmværet, Stude og gjed.

Der svæde Gælle hore med Læreren og med Spæden,
 De vilde maatte her at sig for horeuden:
 De fan horede hore i hore hore Gæde,
 At den med Læreren si fan maatte Gæden. Ud!
 All horede en horede si hore sig Pap,
 Kun man is hore Tid, for maatte hore at sig:
 Maatte ender hore hore: paa Spædeg som fess fan,
 Gaa for Malmværet ud, og fan fan at sig gæde.

De hore Piger og maatte for si om og gæde,
 Den de maatte horede den hore Tid hore lode,
 Ud, horede fan er tilfode paa Malmværet,
 Hore Tid og hore Stude de hore man hore,
 Den Malmværet Spædehorede, fan horede hore hore.
 De Spædehorede hore, og horede horede hore,
 Hvor de fan hore si. Hore hore! de horede hore.
 Den Dværgen Tæring og hore hore hore.

København, trykt og tilfode hos Joh. W. Thiele, i hore Helligsøffestue.

Man kan næsten fornemme en summen fra de mange stemmer når man betragter dette træsnit af gadelivet i København i 1700-tallet. Personernes ansigtsudtryk er sigende: der bliver lyttet og fortalt med stor glæde. Ukendt kunstner, Det Kongelige Bibliotek.

befolkning var rygter noget man lyttede til. For det første udgjorde de en betydningsfuld del af den nyhedsinformation, som var til rådighed. De skriftlige medier var oftest strengt censurerede, enten fra officiel side eller via selvrensensur.⁶ For det store antal, som ikke kunne læse, var præstens censurerede meddelelser i forbindelse med prædikenen en af de få muligheder for at orientere sig om, hvad der foregik. Hvis man ville vide noget om, hvad der »virkelig« foregik i København, ved hoffet, på slagmarken eller om andre interessante emner, var det en god idé at lytte til »ordet på gaden«.

Der blev snakket og udvekslet oplysninger på den lokale kro, på markedspladsen, foran kirken - ja, alle steder, hvor folk mødtes. Hvis man var heldig, kunne man her få de oplysninger, der ikke blev trykt i aviserne, eller som ikke på anden måde blev offentliggjort. I disse fora floredede rygterne.

Forbud og bekæmpelse

Statens forsøg på at bekæmpe rygter tyder på, at de har været almindelig udbredt, og dermed også har udgjort et

reelt problem. Her er hvad styret i 1805 mente om rygter i aviser: »At der i de offentlige Tidender aldeles ikke maa indføres Rygter om almindelige eller offentlige Foranstaltninger, eller om Borgernes huuslige Stilling og private Liv,...«⁷. På denne måde forsøgte man at lovgive sig ud af problemerne og dermed foregribe spredningen af rygter. Men det var ofte også nødvendigt, at skride ind når skaden var sket, og forsøge at forhindre rygterne i at sprede sig yderligere. Fx indskærpede man overfor befolkningen i en bekendtgørelse af 15. september 1810 fra Danske Kancelli, at nogle særlige rygter, som florerede i København, ikke havde noget på sig: »Ethvert Rygte om forestaaende Tildragelser, som kunde være nedslaaende og foruroligende for Residentsstadens og Hans Majestæts øvrige Undersætter [...] er at betragte som aldeles ugrundet Opdigtelse [...]«⁸

Denne direkte form for rygtebekæmpelse ved hjælp af dementering var typisk for tiden. Endnu et eksempel finder vi i foråret 1775, hvor både Danske Kancelli og Københavns Magistrat måtte skride ind overfor rygter om, at 1 rigsdaler sedlerne ville blive kasseret eller reduceret i værdi. Dette havde intet på sig, men havde alligevel udgangspunkt i virkeligheden. Danske Kancelli udsendte 11. Maj en forordning, der med ét slag opskrev værdien af alle rigsdalersedler på de vestindiske besiddelser med 25 pct.. Formålet var at forbedre de økonomisk trængte indbyggers betalingsdygtighed.⁹

Men ukendt af hvilke årsager fik denne nyhed nogle indbyggere til at tro, at 1 rigsdaler sedlerne i København ville blive annulleret, og dermed miste deres værdi. Et tiltag, som uden tvivl ville få alvorlige konsekvenser for mange mennesker. Rygterne har åbenbart hurtigt ophidset en del mennesker og skabt tumultlignende scener i hovedstaden, for allerede 13. maj

udsendes en plakat »Anlangende et falsk Rygtes udbredelse, om Én Rigsdalernes reducering«, hvor der bl.a. står: »Saa give Vi hermed Vore Undersætter dette Rygtes Falskhed tilkiende, befaler enhver at hvile i dette Vores Kongelige Ord, og paa det allerstrængeste forbyder den skammelige Sammenløb, som Vi med Fortrydelse denne Dag haver seet«.¹⁰

Denne henstilling til stadens borgere havde umiddelbart ikke den ønskede effekt, herom vidner Danske Kancellis henvendelse til Københavns Magistrat 15. maj, hvor man ønsker genopsættelsen af en plakat fra 1773, der indskærper overholdelsen, og hævde af lov og orden i København.¹¹ Om dette havde den ønskede effekt vides ikke, men det er tydeligt, at man fra styrets side ønskede at gribe hurtigt ind overfor rygter, og hvad de måtte afstedkomme af sammenstimlen og uro. Rygtebekæmpelse hang tæt sammen med opretholdelsen af den almindelige lov og orden.

Rygter havde altså statens opmærksomhed, både i den generelle lovgivning og i konkrete sager, hvor man søgte at sanktionere rygters udbredelse i det offentlige rum.

Jeg vil nedenfor vise, at rygter kan være vigtige kilder for historikere. Ovenfor er det allerede berørt, at rygter spillede en væsentlig rolle for fortidens mennesker og kunne være med til at forme begivenheders gang. Rygter er i det mindste af den grund vigtige for historikere.¹² Det er vigtigt at være opmærksom på den betydning, som rygter havde for både det almindelige og det politiske liv, og på at rygter er en god indfaldsvinkel til fortiden. Med udgangspunkt i den antagelse skal jeg give nogle bud på, hvordan man kan nærme sig rygter som kilder, og hvilke særlige fordele, der kan være i rygtestudier.

Jeg vil argumentere for, at rygter er interessante som analytiske udgangs-

punkter for historieforskning, fordi rygter kan åbne for alternative forståelser af fortidige begivenheder. Dette indebærer først en diskussion af den sociologiske og socialpsykologiske forskning i rygter: definitioner og klassificeringer af rygter og deres rolle i magtkampe. Disse overvejelser følges op af refleksioner over, hvorfor rygter stort set har været ignoreret som kilder inden for historieforskningen, og hvad de er særligt gode til at vise. Sideløbende med disse mere teoretiske overvejelser gives en række eksempler på rygter i 17 og 1800-tallet.

Rygteforskning

Lad os først berøre nogle af de teoretiske indsigter, som de sidste ca. 50 års rygteforskning har produceret.¹³ Når sociologer og socialpsykologer forsøger at definere begrebet, taler de ofte om »*uautoriseret information*«, hvor der ikke er »*tilstedeværelse af beviser*« og som derfor bliver en form for »*improviserede nyheder*«. ¹⁴ Rygter er altså udsagn, hvis sandhed betvivles. Dermed ikke sagt, at et rygte nødvendigvis er usandt. Noget der starter som et rygte kan med tiden vise sig at være sandt (og dermed ophøre med at være et rygte). Men så længe et udsagn har status af rygte betyder det, at der bliver stillet spørgsmålstegn ved sandheden deri. Rygter er altså udsagn af tvivlsom karakter, og står derfor i modsætning til det, man kalder fakta.

Sociologerne og socialpsykologerne lægger ligeledes vægt på, at rygter oftest består af mundtlige overleveringer mellem to eller flere personer. Det skal dog understreges, at rygter også kan forekomme i skriftlig form i fx aviser, bøger, skillingsviser ol., men dog oftest har et mundtligt ophav. Rygter er, som

den anonyme forfatter i Københavns Aftenpost pointerede, et produkt af »tykke kæber« og »tusinde munde«.

Når det kommer til spredningen af rygter mener de fleste rygteforskere, at den hænger sammen med særlige kontekstuelle omstændigheder. Ofte er det under krige eller i forbindelse med kriser, konflikter og andre uroligheder, at de trives bedst. Dette skyldes, at folk søger informationer fra rygter, når der hersker usikkerhed og flertydighed, og når det er vanskeligt at få informationer ad andre traditionelle kanaler. I usikre situationer kan det endog være ekstra vigtigt at holde sig orienteret om, hvad der foregår, og rygter udfylder derfor en central funktion. I samfund hvor informationsstrømmen er kontrolleret og censuren er streng, får rygter også en fremtrædende rolle, som en alternativ måde hvorpå folk kan tilægge sig oplysninger. Hvis ikke de officielle nyhedskanaler leverer varen, og de private medier som bøger, aviser ol. bliver censureret, så må folk vende sig til hinanden for at få den nødvendige information.

Tabu, ønsker, frygt og aggression

Potentielt kan rygter handle om hvad som helst, men i praksis er der dog visse temaer, som går igen. Ofte berører rygter temaer som konspirationer, penge, sex, sygdom og fremmede personer, sjældent alt på en gang, men ofte flere på samme tid.¹⁵ Der er altså en tendens til, at rygter omhandler tabuer og adresserer det, der normalt ikke tales om. På den måde gør rygter det muligt for folk at fortælle om og diskutere emner, som ellers ikke er socialt acceptabelt at berøre. Der er altså videre grænser for hvad man kan tale om i form af rygter end i almindelig tale.

I tillæg til denne tematiske vinkel er det også muligt, at klassificere rygter efter hvad de udtrykker. Dette kræver nærmere fortolkninger af rygterne og deres kontekst. Man taler for det første om »ønskerygter«; altså de tilfælde, hvor håbet om at noget særligt skal ske, manifesterer sig i rygter om, at det allerede er hændt. Tanken er, at mennesker lader deres forhåbninger komme til udtryk gennem udsagn, der omhandler det ønskede (fx afslutningen af en krig eller en kongeligs genopstandelse), og man gennemlever på den måde disse begivenheder. Denne form for surrogativ oplevelse danner også baggrund for de såkaldte »skræmmerygter«, hvor rygten udtrykker frygten for, at en begivenhed vil indtræffe, altså det modsatte af et ønske-rygte. I disse tilfælde giver rygterne folk mulighed for at gennemleve en angst og på denne måde tage brodden af samme. For det tredje taler man om »aggressionsrygter«, som er møntet på at angribe bestemte personer eller grupper af personer. Fx når en person spreder rygter om en anden for at skade ham.¹⁶ I disse tilfælde giver rygter afløb for fjendtlige følelser, der på en indirekte måde kommer til udtryk, men på en meget direkte måde rammer offeret.

Rygter på formel

To af rygteforskningens pionerer, de amerikanske psykologer Gordon W. Allport og Leo Postman mener, at et rygtes spredning hænger tæt sammen med to faktorer: For det første rygtes vigtighed for personerne involveret i rygtespredningen, og for det andet flertydigheden af den situation som rygtebærerne befinder sig i. De udtrykker sammenhængen i formlen: rygter=vigtighed × flertydighed.¹⁷ Som den ovenfor omtalte kategorisering tages også her udgangspunkt

i, at rygter tilfredsstillende nogle emotionelle behov hos den enkelte aktør. Hvis en person finder et rygte vigtigt (dvs. relevant), eller hvis rygten, i fald det taler sandt, kan få betydning for personen, er han eller hun tilbøjelig til at videregive det. Hvis situationen samtidig er flertydig, og der er usikkerhed omkring det emne eller tema, som rygten adresserer, vil personen være yderligere disponeret for, at sætte sin lid til rygten, og dermed også til at give det videre. På denne måde vil antallet af rygter være ligefrem proportionelt med størrelserne af de to faktorer.

Den såkaldte »slavekrig« i 1848 er et glimrende eksempel på skræmmerygter, der kommer fuldstændig ud af kontrol netop på baggrund af usikkerhed og flertydighed. Under indtryk af de dramatiske begivenheder i marts 1848 - enevældens fald og Slesvig og Holstens forsøg på løsrivelse - og på kanten til den første slesvigske krig, bliver det meste af Jylland sat på den anden ende af rygter. Det rygtes, at frigivne slaver (fanger) fra fængslet i Rendsborg (vest for Kiel) er på vej op i Jylland for at hæрге og plyndre. Man begynder med det samme at tage forholdsregler: byer barrikaderes, vagtposter udstilles, bønder opruster og kvinder og børn gemmer sig i rævehuler, mens andre flygter nordpå. Rygter om plyndringer, voldtægter og brændende byer går fra mund til mund, dukker op i aviserne og bliver til sidst spredt af både amtsrådsmænd, borgmestre og byfogeder. 29. marts hænger den 46-årige husmand Mikkell Jensen fra Vonge sig i sin stue efter at have hørt, at de tyske friskarer nærmer sig. Forvirringen er total - rygter af- og bekræftes i én uendelighed. Fx resulterer skudsalver affyret i glæde over afkræftelsen af et rygte i, at andre rygter opstår. Urolighederne står på i lidt over en uge, før det endelig den 2. april proklameres, at der udelukken-

En scene i værtshuset Brokkensbod 1847. Værtshusene var samlingssteder både i by og på land, og har været blandt de bedste steder at høre de nyeste rygter og sladder. Dette maleri stammer fra tiden omkring Slavekrigen, og værtshuset har sikkert ikke set meget anderledes ud, end de værtshuse som rygterne om slavernes fremrykning spredtes i. Maleri af C.A. Schleisner, Københavns Bymuseum.

de har været tale om rygter, og at ingen fanger er undsluppet og ingen borgere kommet til skade (undtagen selvfølgelig Mikkel Jensen). Det vurderes, at cirka 100.000 jyske mænd har været under våben for at bekæmpe slaverne, og et meget større antal er blevet påvirket af »krigen«, fra grænsen i syd til Ålborg i nord.¹⁸

Årsagen til at rygterne kunne få en så stor udbredelse og så omfattende konsekvenser, skal netop søges i den næsten feberagtige stemning, som udviklede sig under indtryk af de dramatiske politiske begivenheder i starten af 1848. Den usikkerhed og flertydighed, som på

denne baggrund opstod i befolkningen, gav en optimal grobund for rygter. Dertil har den anti-tyske/anti-slesvig-holstenske og nationalistiske stemning gjort, at i særdeleshed rygter med tyskere som fjendebilleder har haft gode vilkår. Rygterne om plyndringer, vold og ødelæggelse var et udtryk for den frygt for tysk aggression, der eksisterede i Danmark anno 1848. De involverede gennemlevede faktisk krigslignende tilstande udelukkende på baggrund af rygter. Der var ingen fjender, voldshandlinger, udplyndringer eller afbrændinger, men frygten drev befolkningen til at handle, som om det havde været tilfældet.

Magten i rygterne

De fleste rygteforskere er enige om, at rygtespredning ikke kun er et spørgsmål om den enkelte aktørs psykologiske tilstand, men også i større eller mindre grad afhænger af nogle sociale dynamikker og historiske kontekster. Den amerikanske sociolog Tamotsu Shibutani taler om, at rygtet er et udtryk for kollektive transaktioner af information og ofte er med til at lette kollektive spændinger. Rygter afhjælper således kriser og er udtryk for et kollektivt forsøg på at forstå og tilpasse sig nye situationer.¹⁹

Flere forskere mener, at rygtet kan anvendes som et form for vindue til kulturen, eller som udtryk for en form for kollektiv bevidsthed.²⁰ Den franske forsker Jean-Noël Kapferer kalder rygter for en form for folkelig virkelighed (popular reality). Han har nok ret i, at rygter ofte artikulerer virkelighedsopfattelser, som står i modsætning til de officielle versioner, og dermed kan betragtes som anti-elitære. I praksis vil det oftest være eliten, som har magt til at italesætte bestemte udsagn som rygter, og dermed vil det være dele af den folkelige virkelighed, der italesættes som rygter.²¹

Herfra er der ikke langt til at betragte rygter som redskaber, der anvendes af »folket« i konflikt med »eliten«. De fungerer på den måde som magtbekæmpende talehandlinger, der i selve deres eksistens udtrykker modstand. Rygter kan spille en væsentlig rolle i oprørske gruppers retoriske oprustning, og kan via skabelsen af konsensus hjælpe med at mobilisere mennesker i fællesskaber. Således viser utilfredshed sig ofte gennem rygter. Det kan fx give sig udtryk gennem insinuerende kritik af magten (»det er bare noget jeg har hørt, men...«), hvor fortælleren kan forholde sig »neutral« samtidig med, at han eller hun får mulighed for at udtrykke sig kritisk.²² At

referere rygter kan på den måde være en fordækt måde, hvorpå rygtebæreren kan give sin mening til kende. Som den engelske sociolog Peter Lienhardt udtrykker det: »Rygter[...] er pøblens stemme, før pøblen har samlet sig« (min oversættelse).²³

Man kan også anskue rygter som den måde hvorpå eliten udøver informationskontrol over masserne. Som det blev vist i indledningen er det som oftest staten, der forbeholder sig retten til at stemple visse udsagn som »rygter«. Dermed sker en devaluering af disse udsagn samt af de personer, der kommunikerer dem, og i mange tilfælde gøres rygtespredning også til en ulovlig handling, som det fx var tilfældet i trykkefrihedsforordningen af 27.9.1799. På den måde kan rygter være redskab for magtudøvelse både opad og nedad i samfundet.

Den svenske historiker Karin Sennefeldt viser i sin analyse af Daloprøret i 1743, hvordan rygter spillede en central rolle i mobiliseringen af Dalalmen. Midt i den såkaldte frihedstid i Sverige (1719-1772) var der i Dalarna nordvest for Stockholm i 1740'erne stigende utilfredshed med det adelsvælde, der var blevet indført med afskaffelsen af enevælden og indførelsen af et rigsrådsstyre. Særligt bondestanden og en stor del af de hjemvendte soldater fra nederlaget i krigen mod Finland var utilfredse med det eksisterende styre og ønskede den danske kronprins indsat på tronen, samt henrettelse af de ansvarlige generaler fra krigen. I sommeren 1743 kulminerede utilfredsheden i en protestmarch mod Stockholm. Da de omkring 5000 bønder og soldater ankom til Stockholm, mødtes de af hæren, og oprøret nedkæmpedes efter nogle få dages kampe i gaderne. Både i tiden op til de dramatiske begivenheder og under det juridiske efterspil, er kommunikationen internt i oprørsgruppen og mellem Dalarna og styret i Stockholm

*Première Promenade dans le Jardin de Rosenbourg à Copenhague.
Dedie à Monsieur Jean-Baptiste, Chevalier de l'Ordre de Dannebrog, Chambellan, Maréchal de l'Est, R. le P. de la Cour royale, Membre de la Société de Drouche etc., etc.
par son très humble serviteur et al.*

Kavalergangen i Rosenborg Have 1787. Kavalergangen, Damegangen og Husalléen var navnene på tre lindealléer anlagt i Rosenborg Have. Der var fra starten af 1700-tallet delvis adgang for offentligheden, men under Johann Friedrich Struensees (1737-1772) styre blev haven åben for alle, også om natten, hvilket bl.a. førte til usædelig opførsel mellem havens buske. Haven var på denne tid også plaget af "graffiti" på mure, statuer og bænke, hvor anonyme forfattere skrev smædeord og tilsværtede kendte personers gode navn og rygte (P.A. Heiberg: *Rigsdalers=Sedlens Hændelser*, 2. bd., 1793, s.131). I dagtimerne må man forestille sig, at aktiviteterne har begrænset sig til høflig socialisering, galanterier, men sikkert også en del udveksling af byens nyeste sladder og rygter. Stik af Schule, Det Kgl. Bibliotek.

centralt for begivenhedernes gang. Sennefeldt viser, hvordan rygterne i Dalarna udtrykker utilfredshed med styret og samtidig medvirker til at skabe konsensus i oprørsgruppen og definere den indadtil. Styret i Stockholm er opmærksom på den trussel, som rygterne udgør, og gør meget for at bekæmpe dem både før, under og efter kampen i Stockholm. Sennefeldt ser rygterne som en del af det politiske repertoire, som var til rådighed for almuen i midten af 1700-tallet, og som et af mange redskaber, der anvendtes i for-

bindelse med uro, utilfredshed og magtkampe.

Netop fordi rygter ofte eksisterer i konfliktfyldte sammenhænge, kan man gennem dem få indsigt i magtkampene. Der er som nævnt to sider af rygters magtdimension. På den ene side er der rygtets funktion som et modstandsredskab, hvor udsagnene udtrykker uofficielle, uzensurerede og forbudte holdninger. På den anden side er der den disciplinerende magt, som den officielle verden udøver, når udsagn udpeges som rygter, og derved de-

valueres som legitime bud på virkeligheden. Man kan sige, at rygter på den måde er en slags arena for magtkampe. Ved analyse af rygter og deres bekæmpelse er det derfor muligt at aflæse de sociale, kulturelle og politiske magtkampe.

Men dermed ikke sagt, at rygter kun er et folkeligt fænomen. Rygter skelner ikke mellem sociale lag og forekommer ligeså ofte i de højere samfundslag. Der kan måske være en tendens til, at et konkret rygte ikke bevæger sig vertikalt i samfundet, dvs. mellem højere og lavere lag, men derimod bevæger sig horisontalt inden for de samme lag. Ikke overraskende spredes rygter mellem personer, der har social omgang med hinanden. I samfund med social disintegration vil den mindre kontakt og kommunikation mellem høj og lav også betyde færre rygter på tværs af disse skel. Den vertikale spredning afhænger også af, hvad rygtet omhandler. Det er sædvanligvis ikke de samme emner, som interesserer høj og lav, og derfor heller ikke de samme rygter, der finder klangbund i forskellige sociale lag. På den anden side er der selvfølgelig også emner, som alle samfundslag finder interessante, og dermed rygter, som alle er interesseret i at lægge øre til. Dette kunne fx være rygter om de kongelige, om krige eller andre emner af almen interesse.

I anden halvdel af 1700-tallet var det bl.a. rygter om dronning Caroline Mathilde (1766-1775), der vakte menig mands interesse. Fra hun som helt ung blev gift med Christian 7, til hun blev sendt i landflygtighed i Celle, hvor hun få år efter døde, fulgte befolkningen hende med lige dele beundring og medlidenhed. Selv efter hendes død var der interesse for hendes person, og endda en udbredt tro blandt almuen på, at hun slet ikke var død, men blot blev holdt hemmeligt skjult af »de store«.²⁴

Bl.a. derfor var det på Fyn i 1784-86 muligt for en bondekone ved navn Bodil Sørensdatter med en vis succes at udgive sig for selveste dronning Caroline Mathilde. Rygtet om, at dronningen var vendt tilbage, spredtes hurtigt blandt landalmuen over hele Fyn og nåede sandsynligvis helt til Møn, det sydlige Jylland og København. Stiftamtmanden på Fyn kunne ikke sidde dette overhørig og valgte at indsætte den bedrageriske kvinde i Odense Tugthus. Det hjalp dog ikke på postyret, men bevirkede tværtimod en forøgelse af »dronningens« popularitet og berømmelse.

Folk strømmede til tugthuset for at konstatere med egne øjne, hvor vidt der virkelig var tale om Caroline Mathilde. Mange følte sig ved selvsyn overbevist, og flere underskriftindsamlinger, bøn-skrifter og delegationer til kongen og kronprinsen i København blev arrangeret for at få frigivet den stakkels dronning. Imidlertid nedsatte Danske Kancelli en kommission, der skulle komme til bunds i rygterne og finde ud af, hvem kvinden i virkeligheden var. Efter tre-kvart års retssag dømtes Bodil for bedrageri og ærekrænkelse af kongehuset. Da hun derefter blev indsat i Møns tugthus, opgav de fleste af de folk, som havde støttet hende, deres tro på at hun var Caroline Mathilde.

På mange måder var rygtet om dronningens tilbagekomst en del af en folkelig virkelighed og mytedannelse omkring Caroline Mathilde. Der er ingen tvivl om, at det stod i skarp kontrast til den officielle historie om hendes død i Celle ni år tidligere. Endvidere var mistænkeliggørelsen af »de store« som de egentlige bagmænd bag dronningens fald og påståede død, en vigtig del af rygtet, der på den måde blev brugt som et middel til at udtrykke utilfredshed med kongens embedsmænd. Troen på rygtet og støtten til »dronningen« var

Dronningen – eller Bodil Sørensdaughter, som var hendes rigtige navn – fik dette miniatureportræt malet af sig, da hun sad i Odense tugthus 1785-1786. Maleri af Andreas Ernst Fich, Rosenborgsamlingen.

derfor ikke blot et udtryk for opbakning til kongefamilien, men også en kritik af »de store«. ²⁵

Rygter og historiefaget

Historiske værker og artikler, der beskæftiger sig med rygter kan tælles på to hænder, og den metodiske udvikling af feltet inden for faget er næsten helt fraværende. ²⁶ Uden at gå ind i en længere historiografisk diskussion af områdets udvikling er der umiddelbart én årsag til, at man har ofret så lidt opmærksomhed på rygter. Målet med historieforskningen

har traditionelt været at søge efter fakta, og faget har derfor nærmest per definition været gearet til at styre uden om rygter, sladder og lignende. Hvis man har beskæftiget sig med rygter, har det oftest været for at opspore en eventuel kerne af sandhed, og således be- eller afkræfte rygten. Rygten har på den måde været anset som »støj på linien«, og har ikke været genstand for selvstændig interesse, og rygterne er derfor blevet sorteret bort for at man kunne skrive den »rigtige« historie. Dette fokus på kendsgerninger har måske skabt et blindt punkt for den rolle, som rygter spillede for fortidens mennesker, og i hvor høj grad rygter - sande el-

ler falske - var en stor del af den verden, man levede i.

Som den amerikanske historiker Luise White pointerer, er rygter fiktion, men troen på dem er et faktum, hvilket betyder, at de kan virke på linie med andre sociale fakta.²⁷ Rygter er således på linie med andre former for viden med til at organisere den oplevede virkelighed, eller sagt på en anden måde: menneskers handlinger bygger på en mængde af informationer, hvoraf rygter kan udgøre en større eller mindre del, og dermed være medvirkende til at forme både den måde, vi ser verden og den måde, vi handler i den.

Men hvordan får vi som historikere adgang til fortidens rygter? Den mundtlige kommunikation, som rygterne oftest blev udtrykt gennem, er for længst forstummet og uden for rækkevidde. Vi er derfor afhængige af, at rygterne på den ene eller anden måde har afsat sig skriftlige spor, med hvilke vi kan håbe at rekonstruere udsagnene. Kilderne er oftest ikke kvalitativt forskellige fra andre former for kilder, som en historiker normalt konfronteres med. Man kan fx finde rygter i dagbøger, retsprotokoller, aviser og offentlige bekendtgørelser. Forskellen mellem en traditionel tilgang og en tilgang der er lydhør overfor rygter, ligger i læsningen af kilderne, og i de spørgsmål man stiller. Selve tilgangen til kildematerialet ændres dermed, hvilket får konsekvenser for den historiske rekonstruktion: set gennem en rygteoptik kommer fortiden med andre ord til at se anderledes ud.

Det metodiske problem for historikeren ligger i forholdet mellem rygternes mundtlige praksis og kildernes tekstmæssige form. Der ser ud til at være to måder, som kilderne kan relatere sig til rygter på. For det første kan selve kilden være et rygte, dvs. at forfatteren med sin tekst udspreder et rygte. For det andet

kan kilden referere et rygte, dvs. at forfatteren tager stilling til et rygte, som allerede er i omløb. Sidstnævnte kan også fungere som førstnævnte i og med, at enhver konkret omtale af et rygte - negativ eller positiv - også vil være en spredning af dette. I praksis ser det ud til, at de fleste kilder er af sidstnævnte art, altså en omtale af et enten hørt eller læst rygte.

Rygters anvendelse som kilder

Som nævnt bør rygter være vigtige for historikerne, fordi de var en vigtig del af fortidens kommunikation. Men de bør også anvendes som kilder, fordi de giver adgang til særlige aspekter af fortiden, og mulighed for nye historiske rekonstruktioner.

For det første kan rygter bruges til at forstå de mennesker, som fortalte rygterne. Hvis man godtager rygteforskningens teorier om, at rygter udtrykker psykologiske karakteristika, har man mulighed for i grove træk at få indsigt i de historiske aktørers ønsker, frygt og aggressioner. Det er fx interessant, hvorfor lige præcis rygterne om de tyske »slaver« opstod i foråret 1848, og hvordan rygterne udtrykte jyderens frygt for tysk aggression.

For det andet kan rygter give indsigt i en mundtlig kultur, som ellers kan være vanskelig tilgængelig. Almindelige mennesker skrev sjældent dagbøger, indlæg i aviser eller udtrykte på andre måder, hvad der optog dem. Igennem rygter kan vi måske få et glimt af det, der interesserede den menige mand og kvinde, og af hvordan de oplevede den verden, som de blev konfronteret med og var en del af.

For det tredje kan erkendelsen af rygternes betydning for de historiske aktører måske fremme forståelsen for, hvordan den oplevede verden fremstod. Hvis rygter dannede grundlag for verdensforståelser og handlinger, må den

usikkerhed, tvetydighed og tvivl, som fulgte dem have været et grundvilkår for aktørerne. Det var ikke en verden af sikker evidens og pålidelige oplysninger. For den enkelte person fremstod den oplevede verden sjældent som en strengt hierarkisk ordnet samling af pålidelige og upålidelige informationer, men af en række bud på sandheden. Usikkerhed, tvetydighed og tvivl i forbindelse med informationer er også vilkår i vore dage, men der er flere omstændigheder, som peger på, at de har været mere dominerende førhen. Bl.a. et generelt lavere oplysningsniveau, censur af nyhedsmedier og andre informationskanaler samt en større mistillid til statsapparatet og andre autoriteter, har været medvirkende til at øge usikkerheden på det, man fik fortalt.

For det fjerde kan rygter være med til at klarlægge magtkampe. Som nævnt kan både udpegelsen og spredningen af et rygte være forsøg på magtudøvelse. Netop fordi rygtet er genstand for disse diskursive definitionskampe - er rygtet sandt eller ikke? - vil man ofte opleve at forskellige holdninger eksplicit eller implicit kommer til udtryk. Sagt på en anden måde er rygter en arena for meningstilkendegivelser og vedrører ikke altid kun det konkrete emne, rygtet omhandler, men også mere generelle politiske emner. Rygter er altså også politiske instrumenter og kan derfor analyseres som sådanne.

At bruge rygter som kilder betyder derfor ikke nødvendigvis, at det er rygterne i sig selv, som er emnet, men at analysen af dem kan bidrage til at afdekke en række andre forhold. På den måde kan rygter analyseres på linie med andre sociale praksisser, der har været genstand for kulturhistorisk opmærksomhed som fx karneval, kattemassakrer og hanekampe.²⁸

Rygter som underholdning

Det er værd at berøre en sidste vigtig side af rygter: deres underholdningsværdi. Her tænker jeg på underholdningsværdien både for den samtid, de eksisterede i, og for eftertiden.

At et rygte er underholdende er en afgørende grund til, at folk lytter til det, og dermed også vigtigt for omfanget af dets spredning. Et rygtes underholdningsværdi kan både være dets eneste funktion og et supplement til de andre funktioner, som er blevet omtalt tidligere. Oftest er det dog vanskeligt i praksis at adskille den underholdningsmæssige funktion fra andre funktioner. Et rygte kan fx fungere som et aggressionsrygte ved at tilsværte en person, samtidig med at denne tilsværtelse kan være underholdende for modtagerne af rygtet (dog sjældent for den, som er genstand for tilsværtningen). Afhængig af hvor bredt man definerer underholdning, indeholder de fleste rygter et underholdningsperspektiv for rygtesprederne. Denne erkendelse skal dog helst ikke forhindre historikeren i at tage rygter alvorligt. I rygter vil man ofte finde politiske tilkendegivelser forklædt som underholdning og satire.

Det er også interessant, at de fleste rygter stadig kan have en underholdningsværdi i vore dage. Det er så at sige stadig muligt at være påvirket af fortidige rygters karisma. Således kan de fleste nok stadig forundres over rygter som de om den falske Caroline Mathilde eller slavekrigen i 1848. Hvordan kunne folk dog tro på disse usandsynlige historier? De rygter, som optog fortidens mennesker, viser sig stadig at være i stand til at vække folks interesse, dog nok på en anden måde end da de første gang var i omløb. Umiddelbart tiltrækker fortidens rygter nok i kraft af deres kuriositet og forbindelse med tabubelagte emner. Det

er spændende at opdage, hvilke ting folk kunne tro på i »gamle dage«, og giver sikkert ofte en lejlighed til at bekræfte, at vi i hvert fald er blevet »klogere«.

Noter

1. The New Encyclopedia Britannica, vol. 4, Chicago 1987.
2. Københavns Aftenpost, No. 20, 10. marts 1786.
3. Svend Cedergreen Bech: *Brev fra Dorothea af Charlotte Dorothea Biehls historiske breve*, Kbh. 1975.
4. Anonym: *Skrivelse fra Rygtet*, Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, Tredie Aargang, No. 22, 28. dec. 1805 & William Slanderer (pseudonym): *Indbydelsesplan til et nyt Selskab*, Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, Tredie Aargang, No. 31, 28. jan. 1806.
5. Svend Cedergreen Bech: *Struensee og hans tid*, Kbh. 1972.
6. Censuren blev afskaffet af J.F. Struensee ved reskript af 14.9.1770. Efterhånden blev denne trykkefrihed dog indskrænket, indtil trykkefrihedsforordningen af 27.9.1799 genindførte censuren.
7. *Plakat, angaaende Forbud mod Rygters Indførelse i offentlige Tidender og Falholdelse af Viser, Bøger, Almanakker m.v. ved Udraab paa Gaden*, Kbh. 1805.
8. Det er ikke ud fra bekendtgørelsen muligt at afgøre hvori rygterne bestod, men da Danmark på daværende tidspunkt var involveret i Napoleonskrigene, er det muligt at rygterne relaterede sig hertil. *Bekjendtgørelse af 15. Sept. 1810, ang. nogle i Omløb værende Rygter*, Kbh. 1810.
9. Kong Christian den Syvendes Allernaadigste Forordninger og Aabne breve for Aar 1775: *XIV Forordning, Anlangende at et vist Antal af den kongel. Kiøbenhavnske Banques Billetter eller Sedler maa paa de kongelige Danske Americanske Eylande have Cours og roullere*, Kbh. 1775.
10. Kong Christian den Syvendes Allernaadigste Forordninger og Aabne breve for Aar 1775: *XVIII Placat, Anlangende et falsk Rygtes udbredelse, om Én Rigsdalers Sædelernes reducering*, Kbh. 1775.
11. Københavns Stadsarkiv: *Magistratens Resolutions Protokol, MC 125*, s.456, Kbh. 1775.
12. Det skal for en orden skyld pointeres, at rygter også har betydning i dag, og at rygter derfor ikke blot er noget som hører fortiden til. Min tese er dog, at den funktion som rygter spillede før, og måske især i 1700/1800-tallet, var en anden og mere betydningsfuld end i dag. Det skal ikke være mit ærinde her at give mere præcise bud på lighederne og forskellene, ej heller at indgrænse mere præcist hvornår eventuelle forandringer indtraf.
13. For en kort bibliografisk oversigt over rygteforskningens historie, se: Ulrik Langen & Jakob Sørensen (red.): *Rygternes Magt*, Kbh. 2004.
14. Ralph L. Rosnow & Gary Alan Fine: *Rumor and Gossip: the social psychology of hearsay*, USA, 1976, s.11; Gordon W. Allport & Leo Postman: *The Psychology of Rumor*, New York, 1947, s.16 & Tamotsu Shibutani: *Improvised News - a sociological study of rumor*, USA 1966.
15. Jean-Noël Kapferer: *Rumors - Uses, Interpretations and Images*, USA 1990, s.215.
16. Ralph L. Rosnow & Gary Alan Fine: *Rumor and Gossip: the social psychology of hearsay*, U.S.A. 1976, s.215f.
17. Gordon W. Allport & Leo Postman: *The Psychology of Rumor*, New York, 1947, s. ix.
18. Torsten Friis: *Slavekrigen i Jylland 1848: historien om Danmarks mærkeligste krig*, 1998 & Torsten Friis: *Slavekrigen i Jylland 1848 - og andre rygter fra 1848*, i: Ulrik Langen & Jakob Sørensen (red.): *Rygternes Magt*, Kbh. 2004.
19. Tamotsu Shibutani: *Improvised News - a sociological study of rumor*, USA 1966, s.55.
20. Ralph L. Rosnow & Gary Alan Fine: *Rumor and Gossip: the social psychology of hearsay*, U.S.A. 1976, s.1; & P. A. Lienhardt: *The interpretation of rumour*, Studies in Social Anthropology, J.H.M. Beattie & R.G. Lienhardt (red.), Oxford 1975, s.105-131.
21. Alle kan ikke uden videre italesætte information som et rygte. En persons eller en gruppes evne til at tale om noget som et rygte, afhænger af deres sociale kapital og modtagernes accept af »talernes« kapital. Det er således talernes magt til at stemple udsagn som værende af tvivlsom karakter, der er afgørende for, om noget kan betegnes som et rygte. Rygter er for det meste genstand for definitionsmæssige kampe, hvor den ene part forsøger at lancere et udsagn som »fakta«, mens den anden part forsøger at stemple det som »rygte«. Disse kampe

- kan vedblive over kortere eller længere tid, uden at der nødvendigvis kommer klarhed over udsagnets status, dvs. at ingen ender med at få »ret«.
22. Karin Sennefeldt: *Den politiska sjukan - Dalupproret 1743 och frihetstida politiske kultur*, 2001, s.47.
23. P. A. Lienhardt: *The interpretation of rumour*, Studies in Social Anthropology, J.H.M. Beattie & R.G. Lienhardt (red.), Oxford 1975, s.131.
24. De store« var en negativt ladet term som anvendtes af almue og bønder i 1700-tallet, og som henviste til stort set alle over dem selv, fx præster, godsejere, embedsmænd og adelige, men vel at mærke *ikke* de kongelige.
25. Lars Vangen Christensen: *Den falske Caroline Mathilde*, i: Ulrik Langen & Jakob Sørensens (red.): *Rygternes Magt*, Kbh. 2004.
26. Ulrik Langen & Jakob Sørensens (red.): *Rygternes Magt*, Kbh. 2004; Karin Sennefeldt: *Den politiska sjukan - Dalupproret 1743 och frihetstida politiske kultur*, 2001; Luise White: *Speaking With Vampires - Rumor and History in Colonial Africa*, Californien 2000; Torsten Friis: *Slavekrigen i Jylland 1848: historien om Danmarks mærkeligste krig*, 1998; Arlette Farge & Jaques Revel: *The Vanishing Children of Paris Rumor and Politics before the French Revolution*, UK 1991 & Rolf Karlbom: *Rykten som historiska källor - et metodanalytisk studie*, Historisk Tidsskrift (svensk), 1988.
27. Luise White: *Speaking With Vampires - Rumor and History in Colonial Africa*, Californien 2000.
28. Le Roy Ladurie: *Carnival in Romans*, New York 1979 ; Robert Darnton: *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*, New York 1984; Clifford Geertz: *The Interpretation of Cultures*, London 1975 (1973).